

ISSN 2080-1807

Piotr Nowak

Institut Językoznawstwa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: pnowak@amu.edu.pl

Skuteczna czy nieskuteczna? Socjalistyczna cenzura w czasach terroru stalinowskiego. Studium przypadku poznańskiego wydawnictwa Albertinum (Księgarni św. Wojciecha)

DOI: 10.12775/TSB.2013.020

STRESZCZENIE: Istniejąca w Polsce Ludowej cenzura prewencyjna poważnie krępowała swobodny przekaz niezależnych myśli i idei. Fakt ten stanowi podstawową hipotezę w dotychczasowych badaniach nad dziejami tej instytucji. Niemniej jednak w bardzo szerokim już w tej chwili nurcie badań nad socjalistyczną cenzurą w Polsce nie ma pełnej zgody badaczy co do stopnia skuteczności działań Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz jego agend terenowych. Autor artykułu włącza się do tej dyskusji. Przeprowadzone przez niego badania, mające charakter *case study*, dotyczą skuteczności działań cenzury wymierzonych w jedną z najbardziej znanych katolickich oficyn wydawniczych w Polsce – poznańskie „Albertinum” – w latach 1948–1949. Wynika z nich, że skuteczność socjalistycznego aparatu kontroli w wielu wypadkach była wątpliwa. Artykuł napisany został z pozycji księgoznawczych; sformułowane w nim wnioski dotyczą wyłącznie obszaru wydawnictw nieperiodycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: Albertinum, cenzura, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań, wydawnictwo.

Uwagi wstępne

Powołany do życia w 1946 r. Główny Urząd Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk [dalej: GUKPPiW] przeżył ustrój socjalistyczny o kilkana-

ście miesięcy; jego likwidacja nastąpiła dopiero w czerwcu 1990 r. Ostatnia faza funkcjonowania tej instytucji, jaka przypadła na lata 1989–1990, siłą rzeczy była fikcją, a nawet swego rodzaju groteską. Wcześniejsze cztery i pół dekady istnienia fikcją oczywiście nie były, o czym wiemy z bardzo licznej już w tej chwili literatury historycznej oraz praso- i księgoznawczej poświęconej GUKPPiW i jego placówkom terenowym¹.

Powstanie, rozbudowa oraz metody działalności cenzury zostały dość precyzyjnie zbadane. Niektórzy badacze wyrażają także przekonanie o wyjątkowej skuteczności peerelowskiej cenzury i w wielu analizach poświęconych temu zagadnieniu jest ono przyjmowane jako jedna z zasadniczych hipotez badawczych. Piszący te słowa problem ten uważa jednak za dalej nierozstrzygnięty z naukowego punktu widzenia, bowiem szereg pilotażowych badań, które przeprowadził, przeczy takiemu twierdzeniu². Wyniki jednej z takich analiz zreferowane zostały na kartach tego komunikatu.

Cel badań

Zasadniczym celem badań była próba oceny efektywności socjalistycznej cenzury w Polsce w schyłkowym okresie funkcjonowania trójsektorowego rynku wydawniczego. Przeprowadzona została w formie studium przypadku, zatem ograniczono ją zarówno czasowo, jak i przedmiotowo.

¹ Nie sposób wybrać najważniejsze opracowania omawiające zagadnienia działalności cenzury w Polsce Ludowej bez posądzenia o subiektywizm. O cenzurze pisano już w okresie istnienia PRL-u w prasie emigracyjnej oraz wydawnictwach drugiego obiegu, od 1989 r. problematyka ta stała się przedmiotem co najmniej kilkudziesięciu publikacji, dalszych kilkaset odwołuje się do problemu kontroli publikacji na marginesie dyskusowania innych zagadnień. Wiele z tych prac to wybitne, cechujące się niezwykłą rzetelnością badawczą monografie, inne – mające charakter przyczynków – także przekazują mało znane informacje i bardzo interesujące hipotezy. O socjalistycznej cenzurze pisali m.in.: Mieczysław Ciećwierz, Jadwiga Czachowska, Jerzy Drygalski, Stanisław Kaleta, Antonina Kłoskowska, Stanisław A. Kondek, Evelina Kristanova, Jacek Kwaśniewski, Tomasz Mielczarek, Daria Nałęcz, Andrzej Paczkowski, Zbigniew Romek, Krystyna Tokarżówna, Andrzej Urbański i wielu innych autorów.

² Także z potocznych obserwacji sytuacji w różnych krajach tzw. demokracji ludowej wiemy, że poziom swobody intelektualnej w Polsce, w porównaniu np. do ZSRR, CSRS czy NRD, był niezwykle wysoki – nie bez przyczyny PRL nazywana była najweselszym barakiem w obozie krajów socjalistycznych.

Za czasowe granice badań przyjęty został okres nasilenia działalności cenzury w najostrzejszej fazie tzw. bitwy o handel Hilarego Minca, czyli kluczowego momentu nacjonalizacji polskiego ruchu wydawniczoksięgarskiego – faza ta przypadła na lata 1948–1949³. Natomiast za obiekt badań obrona została bardzo zasłużona dla polskiej kultury katolicka oficyna wydawnicza – Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha, która w tym okresie działała w Poznaniu pod firmą „Albertinum”. Analiza, której wynik przedstawiony został w tym szkicu, dotyczy zatem wyjątkowo specyficznego (a jednocześnie interesującego) obszaru polskiego ruchu wydawniczego, jakim są nigdy nieznacjonalizowane w Polsce placówki Kościoła katolickiego⁴. Badania, z uwagi na to, że – jak już wspomnieliśmy – zostały przeprowadzone w ramach tzw. analizy przypadku, nie roszczą sobie pretensji do wyczerpującego przedstawienia problematyki efektywności cenzury w Polsce Ludowej.

Drukarnia i Księgarnia św. Wojciecha [dalej: DiKŚW], kapitałowo oraz kadrowo zawsze związana z Kościołem katolickim, powstała w Poznaniu w 1897 r. Głównym inicjatorem utworzenia firmy był arcybiskup Florian Stablewski (1841–1906). Po przejściowym ograniczeniu swej działalności w latach I wojny światowej w dwudziestolecie międzywojennym oficyna ta stała się jednym z największych polskich przedsiębiorstw wydawniczych z olbrzymim, supernowoczesnym (jak na ówczesne polskie warunki) zapleczem technicznym. W latach 1919–1939 DiKŚW zreorientowała swój profil wydawniczy na rzecz literatury pięknej, kosztem dominującego przed rokiem 1914 piśmiennictwa religijno-moralnego. Stała się także

³ Obraz procesu nacjonalizacji ruchu wydawniczego, jaki w Polsce przebiegał u schyłku lat 40. ubiegłego wieku, w sposób niezwykle kompetentny i rzetelny przedstawił Stanisław A. Kondek w monografiach: *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książki w Polsce w latach 1944–1949* (Warszawa 1993) oraz *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955* (Warszawa 1999).

⁴ O stosunku cenzury do wydawców katolickich pisali m.in.: S. Bober, *Walka o dusze dzieci i młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Lublin 2011; A. Kaleta, *Myśl wolna od cenzury. Rekolekcje watykańskie kard. Karola Wojtyły 5–12 III 1976*, [w:] *Nie po myśli władzy. Studia nad cenzurą i zakresem wolności słowa na ziemiach polskich od wieku XIX do czasów współczesnych*, pod red. D. Degen i M. Żyndy, Toruń 2012, s. 331–343; E. Kristanowa, *Problematyka stosunków Kościoła katolickiego–państwo komunistyczne w publicystyce „Tygodnika Powszechnego” (1945–1953)*, [w:] tamże, s. 179–196; P. Nowak, *Cenzura wobec rynku książki. Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu w latach 1946–1955*, Poznań 2012; S. Piotrowski, *Zerwane okowy. Czerwone szlabany*, Warszawa 2006; B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Warszawa 2009.

potentatem w wydawaniu podręczników szkolnych (głównie do nauki religii oraz matematyki). Otworzyła sieć palcówek detalicznych w całym kraju, znakomicie radząc sobie na bardzo trudnym polskim rynku książki jako koncern wydawniczy dysponujący w 1939 r. działem wydawniczym, asortymentem, hurtownią księgarską, przedsiębiorstwem poligraficznym, papiernią, a nawet fabryką miazgi drzewnej. Na drodze dalszej rozbudowy firmy stała II wojna światowa.

Już jednak w 1945 r. podjęto próbę reaktywacji funkcjonowania tej oficyny. Pomimo blokowania jej akcji wydawniczej przez ówczesne władze komunistyczne „Albertinum” przeżyło wszystkie „zakręty” PRL-u i jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością pf. „Drukarnia i Księgarnia Św. Wojciecha” działa w Poznaniu do dziś⁵.

Metodyka badań

Zastosowana procedura badawcza polegała na poszukiwaniu przypadków opublikowania przez oficynę książki, pomimo że na jej wydanie zgody nie wyraziła cenzura. Odpowiedź na pytanie o stosunek negatywnych decyzji cenzorskich przekładających się na faktyczne wycofywanie z planu wydawniczego maszynopisów, które nie uzyskały aprobaty Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk do przypadków, w których – pomimo braku pozwolenia na druk – książka została wydana, stanowić będzie umowny stopień efektywności funkcjonowania Urzędu cenzury. Na marginesie tego zasadniczego problemu sformułować można kolejne pytania badawcze dotyczące mechanizmów, jakie towarzyszyły procesowi zmiany decyzji podjętej przez cenzurę poznańską. Czy „załatwienie” tego było możliwe na poziomie województwa (jeśli tak, to czy robił to wydawca, czy raczej Kuria) oraz z kim toczono pertraktacje – z Urzędem cenzury czy może raczej z organami partii. Pytań tych można oczywiście sformułować więcej. Odpowiedzi na niektóre z nich, nawet jeśli pozostaną w sferze hipotez, z pewnością przybliżą nas do pełniejszej oceny stopnia efektywności stalinowskiej cenzury w Polsce.

⁵ *Drukarnia i Księgarnia Św. Wojciecha* [online] [dostęp 30 września 2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.diksw.pl/web/pl.html>.

Materiał badawczy

W efekcie kwerendy archiwalnej przeprowadzonej w Archiwum Państwowym w Poznaniu, gdzie przechowywany jest obszerny zespół Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk [dalej: WUKPPIW], odszukano 51 recenzji maszynopisów książek przedłożonych WUKPPIW przez „Albertinum” do kontroli cenzorskiej w latach 1948–1949. Autor postanowił dokonać łącznej analizy recenzji z obu tych lat, ponieważ często zdarzały się sytuacje, gdy kontrolowane książki ukazywały się w roku następnym. Rok 1950 był już rokiem włączenia „Albertinum” w tzw. państwowy plan wydawniczy i wszystkie przedłożone do kontroli maszynopisy uzyskały aprobatę cenzury. Na marginesie warto dodać, że były to wyłącznie wznowienia książek do nabożeństwa oraz podręczników do nauki religii.

Dzięki wysiłkowi Bolesława Żyndy, wieloletniego pracownika Księgarni św. Wojciecha, dysponujemy pełną, przygotowaną z autopsji bibliografią dorobku „Albertinum” za ten okres⁶. Jej kompletność nie budzi żadnych wątpliwości. W latach 1948–1949 nakładem tej firmy ukazały się 44 książki (jedna z pozycji wyszła dwukrotnie – po raz pierwszy w roku 1948 oraz ponownie w 1949); nie wydano wówczas żadnej publikacji innego typu, poza nieujętych w tabeli katalogami wydawniczymi, które najczęściej miały postać kilkunastostronicowych broszurek i zostały pominięte w analizie. Na wspomniane 44 tytuły złożyły się zarówno pozycje o tematyce religijnej (książki do nabożeństwa i teksty liturgiczne), jak i literatura piękna, poradniki oraz podręczniki. Do kontroli cenzorskiej w WUKPPIW w Poznaniu przekazano 63 maszynopisy wydawnicze. Zatem 19 cenzurowanych książek nie ukazało się – najczęściej z powodu braku zezwolenia na publikację, kilka także – z niewiadomych powodów – wydawca sam usunął z planu wydawniczego pomimo pozytywnej decyzji cenzorskiej. Z kontroli aktywności wydawniczej „Albertinum” w tych dwóch latach (przypomnijmy: analizujemy lata 1948–1949) zachowały się 51 kompletne recenzje cenzorskie.

Przyjrzyjmy się zatem losowi 51 maszynopisów książek, z których kontroli zachowały się recenzje. Porównując decyzje cenzorskie z fak-

⁶ B. Żynda, *Bibliografia wydawnictw Księgarni Św. Wojciecha. 1895–1970*, Poznań 1970.

tycznie wydanymi przez „Albertinum” w latach 1948–1949, książkami przekonamy się o skuteczności egzekucji postanowień WUKPPiW. W zamieszczonej poniżej tabeli ujęte zostały zarówno pozycje, z których kontroli zachowała się dokumentacja, jak takie, w odniesieniu do których nie udało się jej odnaleźć.

Książki zgłoszone do kontroli w WUKPPiW w Poznaniu i opublikowane/nieopublikowane przez „Albertinum” w latach 1948–1949*

Lp.	Autor	Tytuł	Decyzja WUKPPiW	Informacja o druku
1	Atkinson, E.	<i>Bobik od Franciszkanów</i> . Przekł. M. Przyborowskiej (10 000 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana
2	Bańkowska, A. M. s.	<i>Pełnia życia pod okiem Maryi</i> . Rozważania (5000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
3	Bańkowska, A. M. s.	<i>Różami uwieńczmy jej skroń</i> . Różaniec dla dzieci (20 000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
4	Baranowski, Z.	<i>Zagadki życia współczesnego</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
5	Barcaly, F.	<i>Błękitny chłopiec</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
6	Barclay, F.	<i>Biała kseni z Worcester</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
7	Bousels, W.	<i>Marek w lesie</i>	Udzielić zezwolenia po aprobacie Ministerstwa Kultury	Pozycja nieopublikowana
8	Carnegie, D.	<i>Jak uszczęśliwić innych i samemu być szczęśliwym</i> . Streściła K. Iłakowiczówna (5000 egz.)	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana

* Ciemniejszym tłem zaznaczono tytuły zatrzymane przez cenzurę, które „Albertinum” jednak wydało.

Książki zgłoszone do kontroli w WUKPPIW w Poznaniu... (cd.)

Lp.	Autor	Tytuł	Decyzja WUKPPIW	Informacja o druku
9	Chesterton, G. K.	<i>Niedowiarstwo ks. Browna</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
10	Cocozza, G.	<i>Drzewo bez owocu</i>	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja nieopublikowana
11	Curwood, J. O.	<i>Łowcy złota.</i> Przekł. J. Marlicza [H. Borowikowej] (10 300 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
12	Curwood, J. O.	<i>Włóczędzy Północy.</i> Przekł. J. Marlicza [H. Borowikowej] (10 300 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana
13	Curwood, J. O.	<i>Łowcy wilków.</i> Przekł. J. Marlicza [H. Borowikowej] (10 300 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana
14	Curwood, J. O.	<i>Władca skalnej doliny</i>	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja nieopublikowana
15	Czeska- -Mączyńska, M.	<i>Źródło wiecznie żywe</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
16	Dąbrowski, E. ks. (wstęp, przekład, komentarz)	<i>Ewangelie i Dzieje Apostolskie</i> (50 000 egz.; 20 000 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana dwukrotnie
17	Dobraczewska, W.	<i>Wilcza noc</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
18	Domańska, A.	<i>Historia żółtej cizemki.</i> Pow. z czasów panowania Kazimierza Jagiellończyka (12 300 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana
19	Dybowski, M. ks.	<i>Liturgika.</i> Podręcznik do nauki religii dla kl. 7 szkoły podstawowej (50 000 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana

Książki zgłoszone do kontroli w WUKPPIW w Poznaniu... (cd.)

Lp.	Autor	Tytuł	Decyzja WUKPPIW	Informacja o druku
20	Finke, D. ks.	<i>Szkice katechez</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
21	Goździewicz, H.	<i>Opowiadanie o św. Jerzym</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
22	Górska, P.	<i>Tarcza i potwór. Powieść z XIII w. (na tle życia św. Franciszka) (10 300 egz.)</i>	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
23	Górska, P.	<i>Zielone arkady</i>	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja nieopublikowana
24	Grabski, W. J.	<i>Konfesjonał (10 300 egz.)</i>	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
25	Grabski, W. J.	<i>W cieniu kolegiaty (12 300 egz.)</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana
26	Grzymała-Siedlecki, P.	<i>Nie pożegnanie – Hiroszima</i>	Udzielić zezwolenia po dokonaniu 33 ingerencji	Pozycja nieopublikowana
27	Hattler ks.	<i>Kwiaty Bożego Ciała</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
28	Hopman, O. O. cap.	<i>Dlaczego cierpię</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
29	Jaegher, T. J. ks.	<i>Jedno z Jezusem</i>	Udzielić zezwolenia po 2 ingerencjach	Pozycja nieopublikowana
30	Jedwabski, F. ks. bp (oprac.)	<i>Przyjdź duchu Święty! Nabożeństwo dziesięciodniowe do Ducha Św. (10 000 egz.)</i>	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
31	Jeleńska, J.	<i>O Janku, który umiał chcieć</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
32	Jeleński, S.	<i>Płomienne serca (b.d.)</i>	Nie udzielić zezwolenia,	Pozycja opublikowana

Książki zgłoszone do kontroli w WUKPPIW w Poznaniu... (cd.)

Lp.	Autor	Tytuł	Decyzja WUKPPIW	Informacja o druku
33	Jeleński, S.	<i>Skrzydła ogniste</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
34	Jeleński, S.	<i>Światła tajemnic</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
35	Kaczmarek, L. ks.	<i>Światło wśród mroków</i> (Święty lekarz dr Józef Moscati) (5000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
36	Kalinowski, W. ks.; Rychlicki, J. ks.	<i>Dogmatyka katolicka</i> (10 000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
37	Kobylińska, E.	<i>Jak Ib odkryła nowy ląd. Powieść dla młodzieży</i> (5000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
38	Korsak, K. ks.	<i>Sztuka religijna w dawnych wiekach</i> (3200 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana
39	Kryszak, Fr. ks.	<i>Zbiór kazań niedzielnych i świątecznych</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
40	Lewis, S. C.	<i>Listy starego diabła do młodego</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
41	Łączyński, J.	<i>Gdy miłość zawodzi</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
42	Margaret, s.	<i>Savonarola</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
43	Marlicz, J.	<i>Łowcy przygód</i>	Udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
44	Meersch van der Maxence	<i>Święta Tereska</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
45	Młynarczyk, ks.	<i>Pogadanki religijne</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
46	Morcinek, G.	<i>Narodziny Serca</i> (10 300 egz.)	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana
47		<i>Nabożeństwo na czas nieustającej adoracji...</i> (6000 egz.)	Udzielić zezwolenia po dokonaniu 22 ingerencji	Pozycja opublikowana

Książki zgłoszone do kontroli w WUKPPiW w Poznaniu... (cd.)

Lp.	Autor	Tytuł	Decyzja WUKPPiW	Informacja o druku
48	Olechowski, G.	<i>Sztuka uprzejmości</i>	Udzielić zezwolenia po dokonaniu 10 ingerencji	Pozycja nieopublikowana
49	Paukszta, E.	<i>Trzecia zmiana</i> (8000 egz.)	Udzielić zezwolenia. po dokonaniu 2 ingerencji	Pozycja opublikowana
50	Piotrowski, C. ks. (oprac.)	<i>Katechizm krótki dla dzieci przystępujących do pierwszej spowiedzi i komunii św.</i> (30 000 egz.)	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana
51	Piotrowski, C. ks. (oprac.)	<i>Katechizm podstawowy</i> (50 000 egz.)	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana
52	Rozuic, L.	<i>Miłość silniejsza niż śmierć</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
53	Steinowa, B.	<i>Kamiennym toporem.</i> Powieść z epoki kamiennej dla młodzieży (10 3000 egz.)	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja opublikowana
54	Stjeonsted, M.	<i>Unabella</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana
55	Szalay-Groele, W.	<i>Straszne dziedzictwo.</i> Powieść dla młodzieży z czasów Władysława Jagiełły (10 300 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
56	Świrski, I. ks.	<i>W obronie godności wesela</i> (10 000 egz.)	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana
57	Teodorowicz, J.	<i>Okruchy ewangeliczne</i>	Udzielić zezwolenia bez ingerencji	Pozycja nieopublikowana
58	Werfel, F.	<i>Pieśń o Bernadecie</i> (3000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
59	Woroniecki, J.	<i>Pełnia modlitwy</i>	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja nieopublikowana

Książki zgłoszone do kontroli w WUKPPiW w Poznaniu... (cd.)

Lp.	Autor	Tytuł	Decyzja WUKPPiW	Informacja o druku
60	Zarembina, E.	<i>Boży roczek</i> (10 000 egz.)	Nie odnaleziono recenzji	Pozycja opublikowana
61	Zawiszanka, Z.	<i>Przedziwny wódz. (Św. Joanna d'Arc)</i> (5000 egz.)	Nie udzielić zezwolenia	Pozycja opublikowana
62	Żychliński, A. ks.	<i>Pełnia umiejętności świętych</i>	Udzielić zezwolenia po 1 ingerencji	Pozycja nieopublikowana
63	Żychliński, ks.	<i>Tajemnica słowa wcielonego</i>	Udzielić zezwolenia po 5 ingerencjach	Pozycja nieopublikowana

Źródło: B. Żynda, *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha. 1895–1970*, Poznań 1970, s. 275–278; Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu, sygn. 230–247.

Wyniki

Z analizy danych zawartych w tabeli wynika, że:

1. Na 51 wydanych decyzji cenzorskich w 30 przypadkach były one odmowne; można zatem przyjąć, że w latach 1948–1949 liczba odrzuconych przez WUKPPiW w Poznaniu maszynopisów wysłanych do kontroli przez „Albertinum” wyniosła prawie dokładnie 60% (sic!). Tak wysoka liczba zatrzymań była charakterystyczna dla całego kanonu piśmiennictwa o treści religijnej, wydawanego przede wszystkim przez oficyny kapitałowo związane z Kościołem katolickim. Drugi poznański potentat wydający literaturę religijną, Pallottinum, notował podobną liczbę zatrzymań: w roku 1948 było ich 7, a w roku 1949 – 16⁷.
2. Spośród 30 odrzuconych przez cenzurę osiem książek ukazało się drukiem; oznacza to, że ponad 26% zatrzymań nie zostało przez Urząd wyegzekwowanych (sic!).

⁷ P. Nowak, dz. cyt., s. 73.

3. Zatrzymane w latach 1948–1949 maszynopisy, które jednak uka-
zały się drukiem, to:

- D. Carnegiego, *Jak uszczęśliwić innych i samemu być szczęśliwym* (w opracowaniu K. Hłakowiczówny);
- W. J. Grabskiego, *W cieniu kolegiaty*;
- S. Jeleńskiego, *Płomienne serca*;
- G. Morcinka, *Narodziny serca*;
- ks. C. Piotrowskiego, *Katechizm krótki dla dzieci przystępujących do pierwszej spowiedzi i komunii św.*;
- tegoż, *Katechizm podstawowy*;
- ks. I. Świrskiego, *W obronie godności wesela*;
- Z. Zawiszanki, *Przedziwny wódz* (Św. Joanna d'Arc).

Poradnik Dale'a Carnegiego (1888–1955) *Jak uszczęśliwić innych i samemu być szczęśliwym* jest znanym i wydawanym do chwili obecnej na świecie amerykańskim poradnikiem osiągnięcia osobistego szczęścia (ostatnie polskie wydanie miał w 2011 r.). Dla recenzującej tę pozycję Bożeny Marciniakowej książka ta jednoznacznie hołdowała typowym burżuazyjnym tęsknotom, jakże obcym nowemu ustrojowi:

Ideal szczęścia, jaki autor stawia przed czytelnikiem, to zarobek, popularność, powodzenie i rozgłos. [...] Należy stwierdzić, że książeczka ta, rzucająca tak jaskrawe światło na amerykański stosunek do życia, razi powiązaniem pobudek moralnych z bezpośrednim zyskiem materialnym i jako taka zupełnie nie odpowiada psychice polskiego czytelnika. Liczne zaś peany na cześć amerykańskich ludzi i ich sposobu myślenia czynią pozycję tę całkowicie zbędną⁸.

Trudno orzec w tej chwili, w jaki sposób udało się wydawcy doprowadzić do zmiany decyzji cenzorskiej i wydać tę książkę. Pozostaje jednak faktem, że wydana została. Być może włączyła się w to Kazimiera Hłakowiczówna, która przetłumaczyła i streściła tę pozycję.

Władysław Jan Grabski, autor powieści *W cieniu kolegiaty*, był synem wybitnego międzywojennego polityka, ministra i premiera Władysława

⁸ Z 14 października 1949 r. – Archiwum Państwowe w Poznaniu, Wojewódzki Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Poznaniu [dalej cyt.: AP Poznań: WUKPPiW], sygn. 234, k. 6.

Grabskiego oraz zięciem Stanisława Wojciechowskiego, prezydenta RP w latach 1922–1926. Zatrzymana przez cenzurę książka to wznowienie w ramach tzw. Klubu Jasnych Książek, którego przedwojenny sukces rynkowy „Albertinum” próbowało powtórzyć pod koniec lat 40. ubiegłego wieku⁹. Maszynopis powieści trafił na biurko Zdzisława Beryta, który w swej recenzji zawarł m.in. następujące uwagi:

Książka napisana i wydana krótko przed wojną razi dziś jaskrawo swą niezyciową tematyką. Postać Sadoka Górskiego, żyjącego jako „ptak niebieski”, miejscami aż irytuje swym mazgajstwem i oderwaniem od ziemi. [...] Niezrozumiałą jest wewnętrzna dyskryminacja Sadoka, spowodowana jego rzekomym nieślubnym pochodzeniem. W dobie walki z przesadami nie trzeba tłumaczyć szkodliwości tego rodzaju podejścia do sprawy¹⁰.

W przypadku tej książki cofnięcie decyzji cenzorskiej być może udało się „załatwić” samemu autorowi, Grabski był bowiem bardzo ustosunkowany nie tylko w środowiskach międzywojennego establishmentu (prawdopodobnie to również nie było w tym wypadku bez znaczenia), ale miał także pewne koneksje w powojennych środowiskach partyjno-rządowych. Był m.in. doradcą ministra administracji publicznej, następnie doradzał w Ministerstwie Ziem Zachodnich. Pomijam, jako oczywiste, jego stosunki z hierarchią kościelną, m.in. zasiadał w Radzie Prymasowskiej dla Odbudowy Kościołów Warszawy powołanej przez kardynała Hlonda.

Kolejną zatrzymaną książką, która trafiła jednak pod prasę drukarską, były *Płomienne serca* Szczepana Jeleńskiego (1881–1949). *Płomienne serca* to zbiór wydanych po raz pierwszy jeszcze przed wojną czterech opowiadań (poza tytułowym zawiera także: *O siódmej godzinie*, *Mała Miriam*, *Woda żywa*). W dwudziestoleciu międzywojennym ich autor

⁹ W lipcu 1948 r. wznowiono cykl tzw. „Jasnych Książek” (Katolicki Klub Literacki „Jasne Książki”). Cena każdej pozycji wydanej w tym cyklu dla członków Klubu wynosiła 2/3 ceny regularnej. „Jedynym warunkiem stawianym przez »Albertinum« – pisano w anonsie na temat tej inicjatywy zamieszczonym w „Tygodniku Powszechnym” z 13 czerwca 1948 r. (nr 24/169, s. 10) – jest to, że uczestnik Klubu nie może otrzymać książki drugiej przed nabyciem pierwszej, ani trzeciej przed nabyciem pierwszych dwóch”.

¹⁰ Z 25 stycznia 1949 r. – AP Poznań: WUKPPiW, sygn. 232, k.15.

był jedną z najbardziej wpływowych postaci środowiska wydawniczego w Polsce. Kierował działem wydawniczym DiKŚW i to właśnie on doprowadził tę placówkę do największych sukcesów ekonomicznych. Wprawdzie dwa lata po śmierci, w 1951 r., Sz. Jeleńskiego objęto zapisem cenzury, z pewnością jednak do końca życia był w Poznaniu postacią niezwykle ustosunkowaną. Fakt ten mógł wpłynąć na zmianę decyzji WUKPPIW.

Narodziny serca napisane zostały przez Gustawa Morcinka (1891–1963) na początku lat 30. ubiegłego wieku. Cenzurująca trzecie wydanie tej książki Bożena Marciniakowa uznała, „iż recenzowana książka jest przepełniona duchem ideologii chrześcijańskiej. Dużą rolę w wychowaniu wyznaczył autor czynnikowi religijnemu, szczególnie podkreślając duże przywiązanie ludu śląskiego do religii katolickiej”¹¹. Być może już wówczas bardzo silna pozycja G. Morcinka w literaturze polskiej zadecydowała o zmianie decyzji przez WUKPPIW.

Katechizm podstawowy ks. Piotrowskiego nie dostał w lipcu 1949 r. pozwolenia na wznowienie, ponieważ został już raz wydany w czerwcu tego roku. Pomimo tego wydawcy udało się go opublikować. Podobnie rzecz się miała z *Katechizmem krótkim*. Podręczniki te wydawane były w bardzo wysokich nakładach (50 tys. egz.), przynosząc wydawcy krociowe zyski. Prawdopodobnie kierownictwo „Albertinum” użyło wszelkich możliwych kanałów, aby za wszelką cenę „puścić” tę pozycję, ponieważ rynek gwarantował bardzo szybki zwrot zainwestowanego w tym wypadku kapitału.

Biskup Ignacy Świrski (1885–1968), od 1945 r. rektor seminarium duchownego w Białymstoku, od 1946 r. ordynariusz diecezji siedleckiej, zajmował się teologią moralną, przede wszystkim etyką małżeńską. Walczył z pijaństwem, czemu poświęcił wydaną przez „Albertinum” książkę *W obronie godności wesela*. Także i w tym wypadku pozycja autora mogła wpłynąć na zmianę decyzji cenzury.

I wreszcie ostatnia z omawianych pozycji. Jest nią powieść Zofii Zawiszanki (1889–1971) pt. *Przedziwny wódz* (książka poświęcona została św. Joannie d’Arc). Pierwszym mężem autorki był zmarły w 1949 r. gen. Janusz Gąsiorowski, który blisko współpracował m.in. z Józefem Piłsudskim. Skądinąd sama Zawiszanka była postacią bardzo znaną w ówczesnych kręgach literackich. Wszystkie te koneksje, zarówno polityczne męża,

¹¹ Z 11 sierpnia 1949 r. – AP Poznań: WUKPPIW, sygn. 233, k. 31.

jak i literackie jej samej, mogły zdecydować o opublikowaniu książki, pomimo początkowego zatrzymania jej maszynopisu przez WUKPPiW.

Wnioski

Niezastosowanie się wydawcy do postanowień poznańskich cenzorów nie było oczywiście możliwe. Sytuacja taka nie wchodziła w grę ani w tym okresie, ani w żadnym innym w kolejnych dekadach istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹². Zmiany decyzji cenzora zostały z pewnością wynegocjowane przez kierownictwo „Albertinum” bądź przedstawiciele Kurii, przy dużym, niejako zakulisowym, wsparciu samych autorów. Warto w tym miejscu podkreślić, że autorzy wszystkich zatrzymanych w latach 1948–1949 książek, poza Cornegie (w jakimś jednak sensie reprezentowała go K. Hłakowiczówna), które „Albertinum” ostatecznie wydało, należeli do elit kościelnych, literackich bądź wydawniczych.

Jeśli przyjmiemy za uprawdopodobniony fakt, że zakulisowo duży wpływ w nowych elitach władzy mieli także ludzie z elit dwudziestolecia międzywojennego (szczególnie na prowincji mogło tak być – a Poznań był polityczną prowincją), to tym faktem częściowo można by chyba wyjaśnić odblokowanie niektórych zatrzymanych maszynopisów. Z pewnością to teza kontrowersyjna, gdyż istnieje wiele dowodów na to, że środowisko o którym mowa, było także przedmiotem ostrych represji ze strony władz. Nie zapominajmy jednak, że kadry PZPR były powiązane z PPS, ruchem spółdzielczym, a także (jeśli nie przede wszystkim) Kościołem katolickim, w tym zwłaszcza środowiskiem PAX-owskim.

¹² Już nieuwzględnienie w druku ingerencji cenzorskiej traktowane było przez prawo jako zdrada tajemnicy państwowej ze wszystkimi tego konsekwencjami dla wydawcy; druk zatrzymanego przez cenzurę tekstu równał się wyrokowi dla osób, które podjęły taką decyzję. W Poznaniu spotkało to na przykład twórcę Księgarni Akademickiej, Jana Jachowskiego, skazanego na 3 lata pozbawienia wolności „przez to, że w czasie od maja 1945 roku do listopada 1952 roku, w Poznaniu jako kierownik Spółdzielczej Księgarni Akademickiej, przechowywał w celu rozpowszechniania i rozpowszechniał książki i wydawnictwa o treści antyradzieckiej i antykomunistycznej propagujące rasizm i nacjonalizm oraz sanacyjne i endeckie, propagujące faszyzację Polski – zawierające fałszywe wiadomości, mogące wyrządzić istotną szkodę interesom Państwa Polskiego”. Archiwum PAN, oddział w Poznaniu, Materiały Jana Jachowskiego. P. III–69., teczka nr 86 (cyt. za: J. Matysiak, *Działalność wydawnicza i księgarska Jana Jachowskiego w latach 1919–1952*, „Biblioteka” 2003, nr 7 (16), s. 57).

Piszący te słowa nie dotarł do materiałów nawet szczątkowo dokumentujących te fakty, niemniej hipotezę tę uznać należy za najprawdopodobniejszą. Być może negocjacje prowadzono nie na poziomie wojewódzkim, lecz bezpośrednio z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w Warszawie. Dla pracowników politycznych Urzędu (tak w ówczesnej nomenklaturze nazywano cenzorów oraz jego kierownictwo) była to sytuacja bardzo trudna do zaakceptowania. W oczach wrogo nastawionych do Urzędu wydawców i autorów tracił on resztki pozorów autorytetu, który władze bezskutecznie próbowały budować od chwili jego powołania. Cenzorzy wielokrotnie podkreślali konieczność rezygnacji z możliwości odwoływania się od ich decyzji do GUKPPiW.

Stosując najprostszą z możliwych metodykę, dokonaliśmy oceny stopnia egzekwowania postanowień cenzorskich WUKPPiW w Poznaniu. Pora na zajęcie się teraz kluczowym problemem badań, a mianowicie odpowiedzią na pytanie: czy socjalistyczna cenzura była skuteczna czy raczej nieskuteczna. Kłopot polega na tym, że wchodzimy w tym momencie na grunt, na którym łatwo o posądzenie o subiektywizm i to wcale nie w kontekście przysłowiowej w połowie pustej lub w połowie pełnej szklanki. Faktem pozostaje jednak to, że w przypadku maszynopisów złożonych do kontroli przez „Albertinum” poznańskiej cenzurze nie udało się wyegzekwować co czwartej swojej decyzji. Wpłynęły na to różne czynniki, różne były także motywacje cenzorów wydających decyzje o zatrzymaniu maszynopisu, niemniej ponad dwudziestopięcioprocentowy odsetek druku zatrzymanych pozycji świadczy o małej skuteczności WUKPPiW w stolicy Wielkopolski. Zwłaszcza jeśli będziemy pamiętać, że przeprowadzona analiza odnosi się do okresu, jakim była ostatnia, najostrzejsza faza nacjonalizacji sektora prywatnego i spółdzielczego w Polsce.

▼

**Effective or ineffective? Socialist censorship in times of Stalin's terror.
Case Study of Poznan Albertinum Publishing House
(The St. Adalbert Bookseller)**

ABSTRACT: Preventive censorship existing in People's Republic of Poland seriously hindered free transfer of independent thoughts and ideas. This fact is undeniable

▼

and is a basic hypothesis in current research on the history of the institution. However, within extensive research on socialist censorship in Poland there is no agreement on the level of effectiveness of the Central Office of Control of the Press, Publications and Performances and its field agencies. The aim of the article is to contribute to this discussion. The author carried out a study on the effectiveness of censorship imposed on one of the most well-known Catholic publishing houses in Poland – Poznań’s “Albertinum” in years 1948–1949. The study shows that the effectiveness of socialist control system was often questionable. The article is written from the book study perspective and its conclusions apply only to the area of non-periodicals published by Albertinum Publishing House.

KEYWORDS: Albertinum, censorship, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań, publishing.

